

КАКО РАТ МЕЊА ЉУДЕ

Гроздана Олујић, *Преживејши до сујера*, Српска књижевна задруга, Београд 2017

У склопу представљања романа *Преживејши до сујера* књижевнице Гроздане Олујић неопходно би било већ на почетку скренути пажњу на цензуру и аутоцензуру у српској и светској књижевности. Наиме, Олујићкин роман *Излеј у небо*, објављен крајем педесетих година прошлог века, доживео је идеолошку критику од стране контролника и чувара наших промишљања због „ружења социјалистичке стварности” (а од идеолошке критике писци се никада нису могли одбранити). Њена следећа књижевна остварења била су мање-више прећуткивана, чак и када су превођена, драматизована и екранизована, што је условило добровољну апстиненцију од даљег романописања, као и одустајање од објављивања романа *Преживејши до сујера*, који је Олујићка написала са својих двадесет осам година. Вероватно би, судећи по садржају романа пред нама, током шездесетих година ефекат био исти или сличан.

Књижевни парадокс десио се и Растку Петровићу. Почетком тридесетих година, када издавачи и цензори нису прихватили да штампају његов роман *Дан шестии*. Гле – ироније. Тражили су од књижевника, иначе учесника и добровољца у Великом рату, да допише и нагласи херојска дела својих сабораца. Растко није на то пристао. Зато је његов роман објављен тек 1961. године, и то на залагање његовог савременика Марка Ристића, а не зато што је то један од бољих романа о Великом рату.

И Михаил Шолохов је био принуђен да коригује и накнадно допуњава ликове јунака новог доба. Неки књижевни историчари кажу да му је сам Стаљин био цензор. Тек пре петнаест година одштампан је његов изворни рукопис. И нико од „шолохова” готово да не примећује те књижевноисторијске измене.

Судски прогон песника Гојка Ђога због књиге *Вунена времена*, нажалост, прекинуо је његов даљи песнички развој, као што је и књижевни ток Гроздане Олујић заустављен односно одложен, иако је, очито, имала шта да каже, а и знала како то да саопшти читаоцима.

И аутоцензура Гроздане Олујић утицала је на њен даљи прозни развој, што сведочи и неочекивана *НИН*-ова награда за роман *Гласови у вейру* (2009). На срећу, књижевно ангажовање Гроздане Олујић у преводилаштву, есејистици и нарочито у дечјој литератури оправдало је став да је она оставила дубок траг у српској књижевности, иако остаје „жал” да је њен прозни рад, нажалост, прекинут. А такав став илуструје вредносни утисак да њен најновији роман *Преживејџи до сујџра*, написан 1962. године, нимало не заостаје за претходним романом *Гласови у вейру*. Штавише.

У роману јасног егзистенцијалног наслова, *Преживејџи до сујџра*, постоји реченица: „Али, кога још интересује шта је било пре педесет година?” Да ли је баш тако? Сигурно да није, будући да је рукопис заинтересовао његове будуће приређиваче, Зорану Опачић и Александра Јовановића, а касније и уредништво СКЗ. *Преживејџи до сујџра* Гроздане Олујић, иако написан пре више од пола века (1959–1962), а објављен тек 2017. године (оправдано у „Плавом колу” СКЗ), одликује се савременим и модерним изразом, као и особеном структуром и преображајем ликова у роману. Олујићкин израз одаје утисак лиризоване прозе, и даље је свеж, аутентичан, сврховит, медитативан. Управо посебан квалитет овог романа лежи у чињеници да сам текст „условно речено” прекидају, мада га додатно умрежавају и досмишљавају, лирске медитације у виду функционалних сентенци и констатација.

Додатна особеност јесте и управни говор седмогодишњег дечака, иначе познат филмској и књижевној продукцији (најпознатији представник је *Лимени добош* Гинтера Граса). Дакле, почетни наратор је дечак предшколског узраста, што се поклапа са годинама списатељице Гроздане Олујић у време рата. Управо то је омогућило самосвојност дискурса, особеност представљеног амбијента ратне непогоде доживљене дечјим очима и душом, а надграђене дечјом маштом. Осим тога, то је књижевници омогућило да оживи детаље и догађаје спознате дечјим сензорима, које одрасли обично нису у стању увек да примете. Или би их другачије доживели, уколико би их и регистровали.

Наведено претапање биографског времена и простора (и других, свакако) у уметничку реалност могуће је остварити једино механизмом покретних слика, односно такозваном панорамом, која подразумева најимпресивније пишево сећање из света детињства. Шкловски је тврдио да тај књижевни поступак омогућава аутору да изађе из аутоматизма непосредног опажања и да се све виђено може доживети и/или домислити на делимично нов или други начин. Да, како је говорио Бора Станковић,

на тај начин употпуни своје ликове – методом колажа и преузимањем појединих карактерних црта и ефеката из других ликова, стварних или замишљених.

Зато за све писце, без разлике, пригода је то сада подсетити, далеко већи значај поседују сећања из детињства и младости, неголи искуства и сећања која потичу из доба када се већ осећају ствараоцима.

Иначе, овакав књижевни поступак прозван је у литератури и као превођење перспективе дечаковог доживљаја света у свет уметничког дела. У нашој књижевности посебно и необично успешно употребљавао га је Иво Андрић у својим краћим прозним облицима. На овај начин, чињенице живота, данашњег или оног из сећања, на пример овог Олујићкиног домаштаног из Другог светског рата на терену Каранова, поседује моћ да се и историјска реалност преточи у уметничку реалност.

Пред нама је, пре свега, породични роман или роман ликова, односно – то је роман ликова унутар једне породице. Њих пет, шест или седам, јер и одсутни (мислим на Петрану, више, и Луку, мање, који су стално у мислима својих укућана) често знају бити присутни, како је Хераклит започињао своје говоре.

Дакле, средиште романа чине три генерације породица Карас и Поморишац. Не идеална породица, већ заједница са извесним појединачним одступањима, тајнама и узајамним примиреним незадовољствима, која су се, у мирнодопским условима, могла толерисати и подносити са више или мање жртве. Дакле, пред нама је породица са свим својим недоумицама, боловима, ожиљцима, прећутаним тајнама, искушењима, гресима и сећањима, које потенцирају и неочекивану егзистенцијалну тескобу, што је очљиво у самом наслову романа као заветном моту живљеног тренутка и времена.

Радња романа лоцирана је у војвођанском (бачком) селу Каранову за време четири године Другог светског рата, за разлику од њеног претходног, *НИН*-овом наградом награђеног романа, чија временска граница је читав век. Треба подсетити да је Ками промишљао да ниједан рат није добар и да се ниједна ратна победа не може оправдати, нити прогласити корисном, сагледавајући пустош и трагичне последице које у изобилу доноси.

Шестоаприлско бомбардовање Београда не само да прекида прославу седмог рођендана младог наратора већ се брзо мењају услови живота читаве породице, али се убрзо растаче и сама држава. За неколико дана изобиле смењују немаштина и глад. Уместо смеха дневном собом господари страх. Касније и мржња и нетолеранција. Уместо породичних амбициозних планова кроз врата куће улази Госпођа смрт. Такво време, богато бојазнима, ћутњом која боли, неизвесношћу, неповерењем, гладовањем, умирањем, значајно утиче на све појединце. Штавише, апсолутно их мења. У смеровима који се нису могли претпоставити.

Пошто је целокупни књижевни рад Гроздане Олујић обележило њено интересовање за узраст младих, и у роману *Преживејши до сунџа* посебно су представљени они књижевни ликови који припадају млађој генерацији. Све што рат, тачније и конкретно четворогодишња немачка окупација доноси – глад, апсурдна смрт, метеж, хаос, бојазан од свакога, узалудна жртва, поремећај дојучерашњег система вредности – одржава се, и то на врло драматичан и трагичан начин, и на породицу која је тематски стожер и парадигма. Изненадна снажна померања тла и живота који ратни земљотрес чини утиче и на значајна померања у душама свих чланова породице. Често и до необичних обрта и преображаја.

Лука Карас, деда, гине у јуришу на немачке војнике који су без отпора ушли у Караново. Није могао да поднесе беле завесе на кућама својих комшија, као и бежанију-предају војника, међу којима је као официр био његов зет Стеван Поморишац, лик алкохоличара, женскароша и нискоморалне особе који је искористио прилику да оде у смрт као јунак одбранивши сина Петра, изменивши донекле свој статус у породици. Петар је отишао у партизане, где је испољио храброст, а нестало је при повратку кући, дошавши да види сина који се у међувремену родио. Сестра Олга (личи на бабу Петрану по сладострасти и непоштовању етичких конвенција) сведочи да је наслеђе јаче од било каквих животних услова и неулова. Најмлађи члан Саша се привикава током рата на улогу једине мушке главе у кући и, за тренутак, бави се и крађом хране из немачких залиха, зарад биолошког опстанка својих укућана. Наталија у таквој породичној ситуацији израста у одлучну, праведну и храбру особу, у праву хероину. Спремна је на све жртве, али и милосрдна у условима рата (дозвољава уплашеном немачком војнику, упркос противљењу осталих комшија, да се током бомбардовања сакрије у подруму њене куће).

Још једна посебност јесте начин тематизације Другог светског рата, који није приказан из идеолошки обојеног дискурса. У њему се не промовише нити глорификује Народноослободилачка борба, нити партизански покрет уопште. Није потпуно избегнута представа партизана, али је стишана, са примесом бахатости и неодговорности. Нема ниједног лика из тог регистра који је посебно и богато представљен, изузев младог Петра, који приступа партизанима али и задржава право на своје мишљење. Лик Црног поприма негативну конотацију (илустративне су Петрове речи док критикује Црног, који му је, иначе, надређен: „Ти, Црни, ниси човек. Ти си летак”). Исти је случај и са очекиваном представом супротног ратног пола у биномској слици. Наиме, нема у роману ниједног четничког ратника, осим упозорења у симболу смрти на њиховим шубарама. Посебно се може сматрати изненађењем и изостанак ликова немачких војника, чија се представа задржала на учесталом рефрену: „Седам корака напред, седам назад, мали предах, па опет.” И врло мало више од тога, што одговара поступку игнорисања.

Дакле, карактер рата и његова историјска или социолошка улога нису битни. Битне су страхоте и бесмисао које рат доноси. Као одмазде, на пример. И то одмазде по пропорцији – педесет становника Каранова за једног убијеног немачког војника, које су неразумне, морбидне и, веровало се из цивилизацијских разлога, не приличе времену када су се чиниле. Међутим, и даље се бестијално понављају. У истом је контексту и најављена немачка одмазда, сваког десетог матуранта гимназије, због саботаже, при узгоју свилене бубе.

И на крају импресије не треба заборавити да роман Гроздане Олујић *Преживејћи до сујира*, иако објављен са толиким закашњењем, није изгубио своју садржајну и значењску актуелност, као ни модерност и убедљивост приповедања о драматичном сазревању једне младости у суровим ратним околностима. Транспонованем и домаштаванем доживљеног децјег искуства у свом роману, окренута искушењима унутрашњих светова својих јунака, Гроздана Олујић је успела да на особен, утишан и лирски начин изгради причу о одрастању и формирању идентитета у тешким животним условима. Истовремено, списатељица нам је вешто и ненаметљиво пренела свој осећај туге због пролазности младости, и због пролазности уопште, као што су то виртуозно и слојевито чинили Достојевски и Бора Станковић, које ауторка, како рече у једном од интервјуа, и доживљава као своје узоре.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ЈЕДНОСТАВНОСТ КАО ЗАБОРАВЉЕНА ВЕШТИНА

Крста Поповски, *Ина*, Лагуна, Београд 2017

У досадашњем опусу Крсте Поповског (1968) српска читалачка публика имала је прилику да прати развојну стваралачку линију која све изразитије исцртава жанровски преокрет: након *Двојласја* (1994) и још три песничке књиге, аутор се од 2011. године и романа *Еј*, који је ушао и у ужи избор за *НИН*-ову награду, окреће искључиво романескној форми, у којој углавном настоји да проблематизује сложене породичне односе.

Нови роман Крсте Поповског сачињен је од алегорије која би се лако могла назвати прозирном: краву Расину, кућног љубимца породице која је из Хрватске расељена у „Олуји”, чланови породице постепено распарчавају како би утолили глад. Крава умире од последица присвајања делова њеног тела, да би затим главни лик, вајар Владимир, саставио од њених костију скулптуру. Вољена и распарчана отаџбина, осуђена на смрт,